

Kuna Ágnes

Nyelv, meggyőzés, gyógyítás

*A meggyőzés nyelvi mintázatai
a 16–17. századi orvosi receptben*

Tinta Könyvkiadó
Budapest, 2019

Krizsai Fruzsina

A GYÓGYULÁS RECEPTJE?

„Szekfűnek levét facsard ki, sárkerepnek is az levét facsard ki (...) melegen igyad ezt, csodálatos igen használ.” (162)

Napjaink egészségüggyel kapcsolatos társadalmi gyakorlataihoz joggal köthetnénk a tudományos megalapozottság és az intézményesség fogalmait. A mottónak választott orvosirecept-részlet meggyőző erejét a mai olvasó számára csökkentik az ismeretlen kifejezések és nehezebben befogadhatóvá teszi a szöveg archaikus nyelvállapota – derül ki Kuna Ágnes *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás – A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben* című könyvéből. Bár már a szerző által vizsgált korszakban adatolhatók törekvések a tudományos gyógyításnak a babonák elleni küzdelmére, a tudományos megalapozottságot nélkülöző gyógyítási gyakorlatokban máig tetten érhetjük a meggyőző erő jelentőségét. (Szélsőséges példaként érdemes felidézni a néhány éve felbukkant zágrábi gyógyító, az eredetileg közgazdász végzettségű Braco¹ gyógyítási eljárását.)

Kuna Ágnes munkája arra a tényre alapoz, hogy az orvoslás gyakorlatát alapjaiban határozza meg az orvos-beteg kommunikáció: „a gyógyító kapcsolat folyamatos jelenléte és megjelenése a kommunikációban arra is rámutat, hogy ennek valóban van szerepe a gyógyításban,

1 Bővebben lásd www.bracome/en/

illetőleg a gyógyulásban” (11). Az ilyen vizsgálat nehezen képzelhető el tényleges nyelvi interakciók megfigyelése nélkül, a szerző történeti elemzéséhez éppen ezért választja a recept nagy mennyiségben fennmaradt szövegtípusát.

A kiadvány előterében a meggyőzés nyelvi mintázatainak leírása áll a 16–17. századi orvosi receptek vizsgálatán keresztül, kérdésfelvetése, annak elméleti-módszertani megközelítése és nyelvszemlélete azonban az orvostörténeti kutatások mellett olyan diszciplínák érdeklődésére is számot tarthat, mint a néprajz, a pszichológia vagy a kommunikációtudomány. Kuna Ágnes könyve ugyanis – funkcionális pragmatikai kiindulópontjának megfelelően – szoros összefüggésben tárgyalja az elemzett nyelvi anyagot annak társas-kulturális közegével. Elméleti bevezetője így nem pusztán a pragmatikai kutatások történeti vonatkozathatóságát vizsgálja alaposan, hanem önálló részt szentel a recept szövegtípusának a tárgyalt korszak gyógyítási és orvosi szöveg-hagyományában való előfordulásának bemutatására is. Ez a passzus olvasmányossága miatt akár önálló ismeretterjesztő anyagként is megállná a helyét, miközben alapos és átfogó szakirodalmi tájékozottságról tanúskodik: többek között a korabeli gyógyításra ható tényezőkről, a latin és magyar nyelvű tudományos szövegek diskurzusközösségéről és ezek rétegzettségéről nyújt bővebb információt. Értelmezi a szövegtípust mint komplex sémát és társas cselekvést, majd kitér arra, miért kézenfekvő sztenderdizált eseményorként, forgatókönyvként tekinteni a recept szövegtípusára. Kulturális lenyomatként ugyanis a receptek a kor kommunikációs igényeiről és szociokulturális konvencióiról árulkodnak. A recept kultúrtörténeti és pragmatikai megközelítésének ismertetését a meggyőzés nyelvi műveletének széles körű bemutatása követi. Amellett, hogy ebben a szakaszban különböző tudományágak terminusainak folyamatos egymásra vonatkoztatása történik, a fejezet végére a meggyőzés nyelvi műveletének olyan dinamikus modellje rajzolódik ki, amelyet a diskurzus résztvevőinek szándékai, vágyai, érzelmei és egymáshoz való viszonyai egyaránt, de nem mindig azonos mértékben alakítanak. A negyedik fejezet a meggyőzés művelet típusait mutatja be az orvos-beteg kommunikációban, történeti és szinkrón példákon keresztül. A polarizálás működését a dohányárúk csomagolásán található kép és szöveg szemlélteti: ezek az elemek a dohányzásához negatív értékeket (egészségkárosodás, halál) kapcsolnak, míg a dohányzásmentes élet azáltal válik pozitív pólussá, hogy nem rejti magában a verbálisan és vizuálisan is megjelenített veszélyeket. A metaforikus

nyelvi megoldásokra olyan mindennapi kifejezéseket sorol a szerző, mint hogy „a koleszterin ráakad az erek falára”, vagy [a gyömbérvíz] „leszedi rólad a kilókat” (72). A perspektiválás műveletével összefüggésben Kuna Ágnes az influenzaszerjelenségre is kitér. Egy frissen végzett orvos nyilvános Instagram-bejegyzésén keresztül² mutatja be, hogyan kapcsolódik össze a személyes érzelmi állapot (diplomaszerzés öröme) és a szakmára vonatkozó attitűd (orvossá válni kemény munka és pozitív érték). A pozicionálás műveletének bemutatása révén pedig azt is megtudhatjuk, hogy a *mi lázcsillapítónk* szlogen meggyőző erejét a használók közösségének (*mi*) nyelvi megképzése adja.

Az általánosabb – de történeti példaanyagot is bőségesen felvontató – fejezeteket az empirikus vizsgálat bemutatása követi. Ennek első lépéseként a receptekben előforduló meggyőzőési módok fogalmi kategóriáit ismerhetjük meg. A hatalmas szövegmennyiségből elvonatkoztatott fogalmak annak a megértését segítik, hogy milyen absztraktabb kategóriák mentén szerveződik a meggyőző tevékenység a történeti textusokban. Az „igen jó orvosság” (100), „csoda jó víz ez” (101), „fő orvosság ez” (102) stb. példák az általános pozitív érték kategóriáját körvonalazzák, az „ebben semmi kétség nincsen” (108), „nyilván használnál, ez való” (109) stb. adatok pedig a bizonyosság fogalma köré szerveződnek. Ehhez hasonló módon, számítógépes annotálási módszerekkel, többszörös ellenőrzés után a következő fő kategóriák emelkednek ki: a fokozottság, a kipróbáltság, az időtényező, a terápia eredménye, a hitelesség, az érzelmi bevontság és az indoklás. A fogalmi kategóriák feltárását azok tendenciaszerű bemutatása követi: a vonatkozó fejezetből megtudhatjuk, hogy a vizsgált receptgyűjteményekben mennyire jellemző általában a meggyőző mint nyelvi művelet, milyen arányban fordulnak elő bennük bizonyos nyelvi-fogalmi kategóriák, illetőleg ezeknek milyen együttállásai mutathatók ki. Ezek a részek kvalitatív alapozású kvantitatív adatelemzés eredményei. A számszerűsítési eljárások világos ismertetése mellett a hatalmas adatmennyiséget feldolgozó elemzéseket diagramok teszik átláthatóbbá, az egyes kategóriák mozgósításában pedig a hozzájuk kötődő meggyőzőési stratégiák és leggyakoribb nyelvi reprezentációk listázása segít.

Az elemző részt záró fejezetekben a receptek hatásosságára vonatkozó megállapítások, a szinkrón orvosi nyelvi kutatások kapcsolódó eredményei, valamint e kettő egymásra vetítésének a bemutatása kaptak

2 www.instagram.com/p/BkxU_mogJVX/

helyet. Előbbiből megtudhatjuk, hogy az orvosi receptek a vizsgált időszakban „a babona és a boszorkányhit elleni küzdelem nyelvi lenyomatai” (157), a szövegtípus magas presztízsről pedig a nemesi udvarokban féltve őrzött orvosi könyvek és a nemesi levelekben fel-felbukkanó receptszövegek is árulkodnak. A kurrens orvosi nyelvi kutatások a pozitív kommunikáció jelentőségére világítanak rá, a mai befogadók történetiszöveg-értésére vonatkozó esettanulmány pedig azt mutatja, hogy noha a válaszadók jellemzően felismerik a receptek témáját, azonosítják a diskurzus résztvevőit (a megnyilatkozó gyógyítót többnyire idős tapasztalt nőként) és az interakció célját (segítségnyújtás), a szöveg – történeti jellegéből adódóan – különböző mértékben bizonyul hatásosnak számukra. A receptek tartalma mellett találunk explicit reflexiót a textus megformáltságára és hatásosságára is. Végül a szerző a bevezetőben feltett 11 kutatási kérdés mentén foglalja össze munkája legfőbb megállapításait, átlátható keretbe foglalva ezzel a kiadványt.

Kuna Ágnes könyve átfogó képet ad a meggyőzés nyelvi műveleteinek az orvosi recept szövegtípusában betöltött szerepéről, a szerző önmagában is értékes és előremutató módszertani eljárásokat és szemléltetési megoldásokat dolgoz ki. A kutatás anyagát és módszereit ismertető részletes alfejezet nem pusztán a vizsgált receptgyűjtemények és a választott adatelemzési eljárások szabatos leírását adja, hanem alternatívát kínál nagy mennyiségű nyelvi anyag kvalitatív alapokon nyugvó, szoftveres mennyiségi vizsgálatára is. Sajnálatos, hogy magáról az eljárásról (a módszertani indoklásától a technikai megvalósításig), illetve annak tágabban értett jelentőségéről rövid, már-már méltánytalanul szerény leírást kapunk, holott olyan problémára dolgoz ki konkrét, gyakorlati megoldást, amely nem pusztán a nyelvtudomány korpuszalapú kutatásainak, hanem a digitális bölcsészettudomány egészének érdekeltségi körébe tartozhat. Érdeemes lett volna ezeket a kapcsolódási pontokat határozottabban megjeleníteni a szövegben.

Ennél komolyabb hiányosságokat azonban aligha találhatunk a *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás* kötetet forgatva. A bemutatott kutatásnak pedig nem pusztán az eredményei, hanem azok közlésmódja is figyelemre méltó. A szöveg közérthetősége, helyenként kifejezetten olvasmányos megfogalmazásai mellett számos ábra és táblázat is segíti az olvasót, melyek az elméleti és az empirikus részbe egyaránt szervesen illeszkednek és támogatják a szöveges tartalmat. A kiadvány tehát nem kizárólag a szűkebb nyelvészszakma, hanem szélesebb közönség számára is értékes információval szolgálhat. A történeti receptszövegek

meggyőzőési stratégiáinak bemutatása mellett megértési módot kínál arra is, miért ír fel nekünk nagy valószínűséggel receptet a házi orvosunk. Sőt, közelebb vihet bennünket ahhoz, hogy mitől megnyerő számunkra az olyan termék, amelyen a *tradicionális gyógynövénykészítmény*, esetleg a *népgyógyászati tapasztalat* felirat szerepel. Ezzel pedig, bár napjaink alternatív és népi gyógyászatának nyelvi elemzésére nem vállalkozik, a kötet első lépés lehet a nem tudományos gyógyítási gyakorlatok nyelvi jellemzőinek felderítésében.

Biró Annamária és Boka László szerk.

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások – 3.

recitit – Partium Kiadó
Budapest–Nagyvárad, 2018

Kész Orsolya

ÉRKEZHET-E MONDAT AKÁRHONNAN?

Az utóbbi évtizedekben egyre népszerűbb az irodalom- és társadalomtudományok metszéspontján létrejövő új irány, az úgynevezett hivatásosodás-vizsgálat vagy professzionalizációs kutatás. Ebbe a nemzetközi trendbe illeszkedik az *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások* címen Nagyváradon megrendezett konferenciasorozat. Ahogyan a korábbi, 2013-as és 2015-ös tanácskozásokon, úgy 2017-ben is több ország különböző korszakokkal és tudományterülettel foglalkozó kutatója tárta fel egy-egy időszak karriertípusait, szereplehetőségeit. A jelen recenzió tárgyát képező kötet a két évvel ezelőtt rendezett, harmadik konferencia anyagát fogja össze.

Ahogy a cím is mutatja, a gyűjteményben szereplő tanulmányok egyéni vagy csoportos karriertörténeteket, szinkrón és történeti kapcsolathálókat, értelmiségi csoportosulásokat elemeznek, illetve ezek között létrejövő hálózatokat tárnak fel. A szövegek kronologikus sorrendben követik egymást, így csaknem fél évezredet átfogva emelnek ki hol jellegzetesnek mondható karrierépítési technikákat, hol pedig atipikus stratégiákat és életutakat. Ezeken keresztül mutatják ki a kapcsolathálókat hatását egy-egy életműre, vagy éppen esettanulmányok formájában tárnak fel különböző karriertörténeteket.

A kötet Kőszeghy Péter Paksi Mihály kapcsolatainak hálóját a modern hálózat kutatások módszertanával feldolgozó tanulmányával indít. Az írás olyan szabályszerűségeket irányoz elő, amelyekből a modern kapcsolati hálókra, valamint a humanista hálózatokra vonatkozóan általános(abb) elveket és következtetéseket is levonhatunk. Izgalmas és talán szimptomatikus, hogy a könyv Darabos Enikő Nadas Péter karrierjét vizsgáló tanulmányával zárul. Darabos szövegét nem csak időben választja el nagy szakadék Kőszeghy írásától, de abból az irányból is különösen érdekes összevetni egymással a kötetet indító és záró szöveget, hogy utóbbi épp arra kérdez rá, hogyan veszítheti el sajátosságait a klasszikusnak mondható értelmiségi szerep, illetve a (politikai) tekintélyelvű berendezkedések és struktúrák (vö. az aczéli kultúrpolitika, antidemokratikus nyilvánosság) hogyan írják felül az irodalmi kánonokat és szereplehetőségeket. A tanulmánykötet szövegein keresztül tehát nemcsak az értelmiségi szerepvállalás történeti különbségeit, megvalósulásának korlátait vagy éppen lehetőségeit, történetileg változó típusait, egyéni és csoportos formáit, illetve érvényesülését követhetjük végig, de az értelmiségi szerep születését és bizonyos értelemben ellehetetlenülését is – legalábbis ahogy Darabos írásából kitűnik. A hivatkozott szöveg mindenesetre egyfajta sürgetést is tartalmaz, amely arra irányul, hogy újra fel kell találnunk ezeket a szerepeket, máskülönben az úgynevezett magaskultúra könnyedén szűk érdekkörök belügyévé válik.

A szöveggyűjtemény épp akkor érkezett meg az értelmiség szerepét tematizáló diszkurzív térbe, amikor egyre gyakrabban jelentkeznek olyan írások, amelyek az irodalomra mint a közösségiség egy lehetséges formájára vonatkozó kérdéseket tesznek fel. Vajon egy szűk értelmiségi csoport belügye-e az irodalom, vagy csakugyan birtokol valamiféle véleményformáló társadalmi hatóerőt?¹ Másként: közszolgálat-e az iro-

1 SÍPOS Balázs, *Egy szűk, értelmiségi csoport belügye az irodalom? I–II.*, Litera.hu 2018. szeptember 29., <https://litera.hu/magazin/interju/sipos-balazs-egy-szuk-ertelmisegi>

dalom.² Vagyis – Borbély András hivatkozott esszéje nyomán – van-e olyan rétege, osztálya vagy egyszerűen csak nézőpontja a társadalomnak, beleértve az értelmiség és a magasirodalom nézőpontját is, amely a maga érdekeit, életformáját, szempontjait képes normatívan érvényesíteni, amely mint rész, képes az egész érdekeinek szimbolikus képviselőjére, önészlelésének meghaladására, a szociális sáncok átlépésére? Vajon az értelmiség mint társadalmi hivatás és vele együtt a modern magaskultúra (a művészet és a tudomány) valóban partikularizálódik-e, avagy képes lehet-e még arra, hogy potenciálisan a mindenki kultúrája legyen?

Ezeknek a megválaszolásához a kötet számos tanulmánya fontos adalékokkal járul hozzá, de éppenséggel tanulsággal is szolgálhat, a történeti áttekintés pedig abban lehet segítségünkre, hogy válaszokat találjunk jelenünk Darabos Enikő által is jelzett aggasztó folyamataira. Annak ellenére azonban, hogy a szerkesztők (Bíró Annamária és Boka László) az előszóban kifejezetten hangsúlyozzák, konferenciaszervezőként az volt a fő céljuk, hogy párbeszédet biztosítsanak az irodalom- és társadalomtudósok (valamint módszereik és vizsgálódásaik) között, a közreadott szövegek egy része kissé naiv módon csak ritkán reflektál azokra a politikai, társadalmi és gazdasági kontextus(ok)ra, amelyekben az általuk jellemzett csoportosulások, szerepmoდეlek stb. létrejöttek. Vagy csak egyszerűen nem teszik fel a kérdést, hogy kik számára és milyen szereplehetőségek válhatnak egyáltalán lehetségessé adott korszakokban, holott az interdiszciplinaritás épp azt szolgálná, hogy az irodalom immanens, szűkebb perspektíváján túlmutató szempontokat is figyelembe vegyünk.³

Ezek ellenkezőjére is van azonban számos és nagyszerű példa, olyan szövegek, amelyek a fentebbiek figyelembevételével és elismerésével íródtak. A magam részéről a kötet azon tanulmányait találtam a legizgalmasabbnak, amelyek ezt a szempontrendszert érvényesítve, atipikus

csoport-belugye-az-irodalom-i.html.

2 BORBÉLY András, *Az irodalom kisajátítása*, Aszem.info 2019. április 24., <http://aszem.info/2019/04/az-irodalom-kisajatitasa>.

3 Holott T. Szabó Levente a(z irodalmi) hivatásosodásról szóló szövegeiben meggyőzően bizonyítja, hogy noha a társadalom- és irodalomtörténet többféle módon próbálja megragadni a jelenséget professzionalizációs kutatásai során, mégis „mindannyiukat az a közös előfeltevés kötötte össze, hogy a rendi társadalom helyét folyamatszerűen átvevő meritokratikus társadalom újszerű viszonyokban és intézményekben öltött testet, s ezek vizsgálata a történeti modernizációs folyamatok megértését segítheti elő” – tehát az egyéni hivatásosodás, a szakértelemmel rendelkező csoportok, a modern értelemben vett értelmiség létrejöttét már eleve valami nagyon is első látásra „irodalmon kívüli” esemény katalizálja. Vö. T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete*, Korunk 2008/6., 104–115.

példákon és modelleken keresztül mutatnak meg valami általános jelenséget.

Borgos Anna például a *Női életpályák a magyarországi pszichoanalízis-történetben* című, kiváló szövegében azt nézi meg, hogy a (középosztálybeli) nők megjelenése a pszichoanalitikus szakmában hogyan válik az intellektuális női szereplehetőségek egy reprezentatív jelenségévé. Vagy másként: hogyan tükrözik a korai női analitikusok élettörténetei az adott társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat? Miként hat ez az intézményesülésre, mit árul el a pszichoanalízisről mint tudományterületről, hogy viszonylag megközelíthető terepnummá válik a nők számára a 20. század elején. Még tovább menve, hogyan kínálkozik az asszimilált zsidó középosztály egy szűk részének egyetlen lehetőségeként ez a pálya, vagyis milyen összefüggés van a zsidóság, a nőiség és a pszichoanalízis peremjellege között a vizsgált korban.

E felől a koncentrált fókusz felől azonban azt is láthatjuk, hogyan kezdenek a női szereplehetőségek általában véve kitágulni a munka, az oktatás, a nyilvános szereplés számos tekintetében. Másrészt Borgos azt is meg tudja mutatni, hogy a társadalom marginalizált csoportjainak – így a nőknek is – miért adódnak kedvezőbb lehetőségeik a frissen megjelenő, még legitimitásért küzdő szakmákba, tudományokba való belépésre. Márpedig ez a pszichoanalízisről mint újfajta tudományról is sokat állít, miként a professzionalizációs és diszciplinárizációs folyamatokról is.

De kirajzolódik a tanulmányból az is, hogy egy életpályát hogyan lehet egyszerre az asszimiláció, az emigráció és a kultúraváltások történeteként elmesélni. Borgos tehát amellet, hogy a különböző szerepminták és életformák fontos elemzését adja, a nőiség és a pszichoanalízis kereteiről is sok mindent állít.

Az úgynevezett distant reading (távoli olvasás, amely a kvantitatív és statisztikai módszerek használatával operál), valamint a különféle irodalomszociológiai megközelítések remek példáival is találkozunk a kötetben. Kálai Sándor például a Magvető Kiadó 1963-tól induló Albatrosz könyvsorozatát vizsgálva meggyőzően érvel amellet, hogy a magyar bűnügyi regény a szocialista korszakban sokkal komplexebb képet mutatott, mint amennyi szakmai figyelem eddig ráirányult, hiszen dominanciája a populáris műfajokban olyannyira változatos korpuszt eredményezett. Éppen ezért – konkludál Kálai – érdemes tovább vizsgálni és újabb megvilágításba helyezni az úgynevezett „szocialista krimi” terminussal jelölt szövegegyüttest.

Ettől a módszertantól némiképp eltávolodva, de nem kevésbé érdekesítő módon Szilágyi Zsófia tanárnőrsorokat középpontba állító regényeket eleméz. Azokat a kérdéseket járja körül, hogy mennyire biztosít autonómiát egy nő számára a tanári pálya/hivatás, és ezt mennyiben befolyásolják a 20. század első időszakában megjelenő, tanárnőkről szóló férfifantáziák, a korabeli sajtó vagy egyes szépirodalmi művek. Következtetése, hogy a nő, a nőiség megjelenítése a különböző diskurzusokban összekapcsolódik azzal, hogy milyen helyet alakítottak ki maguknak a szakmában és az intézményekben a nők mint gyakorlók tanárok. A két kérdés látszólag akár független is lehet egymástól, Szilágyi azonban akkurátusan bizonyítja, hogy nagyon is termékeny figyelembe vennünk a köztük lévő kapcsolatokat, ellentmondásokat, feszültséget.

Tar Sándor karrier- és életútképlete egészen egyedi mintázatot alkot a tanulmánykötet más karriertörténeteinek képest. Alapvetően határozza meg ugyanis az a hármasság, amelyet Deczki Sarolta a címben is jelez: író, melós, ügynök. Hogy aztán ezt a minden elemében atipikus, de az államszocialista berendezkedésből nagyon is következő karriertörténetet Nádas Péterrel, „a karrier nélküli íróról” szóló Darabos-tanulmány kövesse a kötetben, amely minimum kétségbe vonja a rendszerváltás látszólagos elitkonszenzusát, és megkérdőjelezi az ennek hiányából fakadó karrier (hagyományos) fogalmát (sőt, helyette az „ellenállás karriermodelljének” a lehetőségét sugallja).

Bár Darabos megállapításai sok tekintetben helytállóak és nagyon is pontosak, mégis, Nádas karriernélküliségéről tett állításait helyenként érdemes kritikával kezelnünk, hiszen mégiscsak egy rendkívüli kultusz övezte szerzőről van szó, egy monumentális, ám sok tekintetben ellentmondásos, többféle értelmezést megengedő és lehetővé tevő korpuszal és pályával.

Az *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálóok, írőcsoportosulások 3.* azt mutatja, hogy egy-egy szereplehetőség és életpálya sokszor csak nemi, szociális, szakmai, társadalmi és politikai identitások komplex metszeteként írható le és ezek összefüggésrendszerében értelmezhető, legyen szó 16. századi értelmiségtörténetekről, egyéni vagy csoportos karriermodellekről vagy jelenkorunk kultúrpolitikai viszonyairól és a különböző elites csoportok dinamikájáról. A kötet érdemeit elismerve az a határozott benyomásom, hogy sokszor radikálisabban kellene (akár visszamenőleg) feltenni ezeket a kérdéseket.